

## روش‌شناسی پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی: رویکرد کتاب‌شناختی

رضا مختارپور<sup>۱</sup>

غلامرضا حیدری<sup>۲</sup>

### چکیده

**هدف:** وضعیت مطالعات در موضوع روش‌های پژوهش در متون علم اطلاعات و دانش‌شناسی در داخل و خارج از کشور با رویکردی کتاب‌شناختی و مقایسه‌ای مورد بررسی و تحلیلی قرار گرفته است.

**روش‌شناسی:** در این مطالعه، از روش اسنادی برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به متون روش‌پژوهی در داخل و خارج بهره‌گرفته شده. اطلاعات جمع‌آوری شده در قالب جدول جمع‌بندی گردیده است.

**یافته‌ها:** قدیمی‌ترین مطالعات صورت گرفته با موضوع روش‌شناسی پژوهش در خارج و داخل کشور، به ترتیب، به سال ۱۹۴۷ و ۱۳۷۱ برمی‌گردد. بررسی‌ها حکایت از آن دارد که مطالعه ژاولین و واکاری (۱۹۹۰، ۱۹۹۳) نقطه عطف مهمی در تاریخ اینگونه مطالعات به حساب می‌آید. عمده مشکل روش‌پژوهشی‌های داخل کشور، صرف‌نظر از تعداد و دامنه عملیاتی محدود آنها، مقایسه ناپذیر بودن نتایج به دلیل بهره‌نگیرفتن پژوهشگران ایرانی از یک طرح طبقه‌بندی روش‌شناختی نظام‌مند است. اما فصل مشترک مطالعات داخل و خارج از کشور، یکی استفاده از روش تحلیل محتوا و دیگری، حاکمیت بلامنازع روش‌های کمی (به ویژه پیمایش‌ها) بر ساختار پژوهش‌های علم اطلاعات و دانش‌شناسی است که حتی رواج روزافزون استفاده از روش‌های کیفی نتوانسته بر سیطره آن سایه بیافکند.

**نتیجه‌گیری:** هر چند که حاکمیت روش‌های پیمایشی، در هر دو دسته از مطالعات داخل و خارج از کشور در بازه‌های زمانی مختلف نمود قابل توجهی دارد، اما باید به این نکته توجه داشت که در ایران، برخلاف دیگر نقاط جهان، این حاکمیت با تنوع روش‌شناختی همراه نبوده و در نتیجه فاصله قابل توجهی میان روش پیمایش با دیگر انواع روش‌ها وجود دارد. انتظار می‌رود با توجه به فقدان مطالعات جامع روش‌شناختی در سطح ملی با محوریت روند پژوهشی مطالعات علم اطلاعات و دانش‌شناسی، این مهم از سوی پژوهشگران این حوزه به جد دنبال شود. انتظار دوم این است که مجلات تخصصی علم اطلاعات و دانش‌شناسی در داخل کشور، به صورت دوره‌ای و در قالب انتشار ویژه‌نامه، مبحث روش‌شناسی پژوهش را در دستور کار قرار دهند.

**واژگان کلیدی:** روش پژوهش، طبقه‌بندی روش‌های پژوهش؛ علم اطلاعات و دانش‌شناسی روش‌شناسی پژوهش؛

<sup>۱</sup> دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی، نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور (نویسنده مسئول)  
rezamokhtarpour@gmail.com

<sup>۲</sup> استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز  
ghrhaidari@gmail.com

علم با پژوهش توسعه می‌یابد و روش‌های علمی مورد استفاده پژوهشگران، نقش بسزایی در اثربخشی نتایج و اعتباردهی به یافته‌های آنها دارد. برخی صاحب‌نظران را اعتقاد بر این است که علم اطلاعات و دانش - شناسی، اگر داعیه علم‌بودن داشته و بخواهد در بین دیگر علوم اجتماعی حرفی برای گفتن داشته باشد، می‌بایست به ماهیت روش‌شناختی پژوهش‌های خود نگاه ویژه‌ای داشته باشد (دی<sup>۱</sup>، ۱۳۸۴). ماهیت روش - شناختی هر پژوهش، تابعی است از اهداف، پرسش‌ها، و مهم‌تر از همه مسئله‌ای که ذهن پژوهشگر با آن رو به رو است. در واقع روشی که پژوهشگر برای پژوهش خود برمی‌گزیند می‌بایست در راستای پاسخگویی هر چه بهتر و دقیق‌تر به مسئله در دست بررسی وی، انتخاب شده باشد و البته تعداد اقلام این روش‌شناسی ممکن است بسته به دامنه و عمق پژوهش، بین یک تا چند روش در نوسان باشد. بدیهی است که تعداد روش‌های علمی مورد استفاده در هر پژوهش، ممکن است بسته به عمق و گستره آن، از یک تا چند مورد متغیر باشد.

بررسی‌ها حکایت از آن دارد که تلاش‌های قابل توجهی در زمینه بررسی وضعیت روش‌شناختی مطالعات علم اطلاعات و دانش‌شناسی صورت پذیرفته که هر یک با رویکرد و روش خاص خود، درصدد برآمده‌اند تا تصویری از روش‌های علمی بکارگرفته شده را برای خوانندگان به تصویر بکشند. چنین مطالعاتی را از جنبه‌های مختلفی می‌توان دسته‌بندی کرد: از حیث سال یا دهه؛ از حیث روش مطالعه؛ و از حیث نوع رویکرد یا پارادایم (تقابل روش‌های کمی، کیفی و ترکیبی). اما فصل مشترک تمامی این مطالعات، پاسخ به یک پرسش آشکار است: «پژوهشگران علم اطلاعات و دانش‌شناسی، چه روش یا روش‌هایی را برای دستیابی به اهداف مورد نظر خود بکار می‌گیرند؟». بی تردید بررسی نظام‌مند روندهای موضوعی و روش - شناختی علم اطلاعات و دانش‌شناسی، ضمن فراهم کردن امکان شناسایی ریشه‌های تاریخی وضعیت فعلی رشته (آتکینز<sup>۲</sup>، ۱۹۸۸)، زمینه لازم را برای پیش‌بینی روندهای احتمالی آینده فراهم می‌آورد. مقاله حاضر بر آن است تا با رویکردی کتابشناختی، مهم‌ترین پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه بررسی وضعیت روش - شناختی مطالعات علم اطلاعات و دانش‌شناسی در داخل و خارج از کشور را مورد مذاقه قرار دهد.

### ۱. زیربنای مفهومی و عملیاتی مطالعات روش‌پژوهی<sup>۳</sup> (از رویکرد تا روش)

پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی، از نیمه قرن نوزده میلادی، یعنی زمانی که برخی کتابداران شروع به کاویدن در ابعاد مختلف «حرفه» و گستره فعالیت خود در درون کتابخانه‌ها کردند، در شکل اولیه خود،

1. Day

2. Atkins

3. Research Methodology Studies: در این مقاله، عبارت روش‌پژوهی، ناظر به مطالعاتی است که به بررسی سیر تکوین روش‌های پژوهش و یا میزان استفاده از آن‌ها در بین پژوهشگران یک رشته یا حوزه مطالعاتی خاص می‌پردازد.

آغازیدن گرفت (هریس<sup>۱</sup>، ۱۹۸۶). در آن سال‌ها که حرفه‌مندان کتابداری، به تعبیر پیرس باتلر<sup>۲</sup>، در سادگی عملگرایانه خود تنها بودند، جای خالی توجه به نقش روش‌های علمی، بعنوان ابزارای قدرتمند در جهت توسعه و تکامل «علم» اطلاعات و دانش‌شناسی به شدت احساس می‌شد. پی بردن به شکاف‌های پژوهشی موجود از سوی برخی متخصصان رشته، و مقایسه وضعیت آن با دیگر علوم، راه را برای سرازیر شدن گرایش‌های پوزیتیویستی به حریم کتابداری و اطلاع‌رسانی باز کرد. گولدهور<sup>۳</sup> (۱۹۷۲، ص ۲)، از جمله پرچمداران اصلی تبلیغ گرایش پوزیتیویستی در پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی، معتقد بود که «کتابداری امروز، نیازمند [دستیابی به] حقایق تعمیم یافته‌ای است که رسالت پژوهش علمی بر آن قرار گرفته است... مادامی که امکان تبیین قوانین یا تعمیم‌های جهانی فراهم نشده باشد، کتابداری همچنان به شکل یک هنر یا فعالیت عملی باقی خواهد ماند و هرگز روی علم یا رشته به خود نخواهد دید». با این حال، سیطره روش‌های علوم تجربی بر علوم اجتماعی، با شروع دهه ۱۹۶۰، به ویژه به دنبال انتشار کتاب «ساختار انقلاب‌های علمی» توماس کوهن، در هم شکست و متخصصان علوم اجتماعی دریافتند که تابعیت صرف از قواعد و روش‌های علوم تجربی و طبیعی، آن‌هم در علمی که با پارادایم‌های متعددی سر و کار دارند، امکان‌پذیر نیست. اظهارنظر افرادی همچون آنتونی گیدنز<sup>۴</sup> به خوبی بر شکل‌گیری این رویکرد جدید صحنه می‌گذارد: «علوم اجتماعی، به طور حتم، در تلاش‌های خود برای قرارگرفتن در قامت علم اجتماع<sup>۵</sup>، با شکست مواجه شده است» (گیدنز، ۱۹۷۶، ص ۱۳: به نقل از هریس، ۱۹۸۶). در این بین، آن‌ها که هیچیک از رویکردهای کمی و کیفی را عاری از خطا و کاستی نمی‌دیدند، راه استفاده از روش‌های ترکیبی را درپیش گرفتند. مکتب عملگرایی<sup>۶</sup>، با محوریت چارلز ساندرس پیرس<sup>۷</sup>، از مهمترین جلوه‌های ظهور رویکرد ترکیبی است که استفاده همزمان از روش‌های کمی و کیفی و همینطور، شکستن انحصار روش‌های علمی، از مهم‌ترین شاخصه‌های آن به شمار می‌آید (حسینی، ۱۳۹۱).

گرچه جامعه‌شناسان و تاریخ‌دانان، نخستین حرفه‌مندانی بودند که در سال‌های آغازین دهه ۱۹۶۰ به موضوع اندازه‌گیری و ارزیابی تولیدات علمی علاقه‌مند شدند (ریسو، ۲۰۱۵)، اما نمی‌توان هیچگونه انحصاری برای این علاقه‌مندی متصور شد؛ کما اینکه مرور مطالعات صورت‌گرفته در نوشتار حاضر نیز به خوبی بر اهمیت این موضوع صحنه می‌گذارد. نخستین بارقه‌های شکل‌گیری مبانی روش‌پژوهی در علم اطلاعات و دانش‌شناسی، آنگونه که در سطور بعد خواهیم دید، در دهه ۴۰ میلادی هویدا شد. اما آنگونه که از مطالعات صورت گرفته بر می‌آید، روش‌پژوهی‌های اولیه در رشته ما، از دو ویژگی بی‌بهره بوده‌اند: اول هویت

---

1. Harris  
 2. Pierce Butler  
 3. Goldhor  
 4. Anthony Giddens  
 5. Science of Society  
 6. Pragmatism  
 7. Charles Sanders Pierce

مستقل؛ و دوم نگاه آینده‌نگر. فقدان هویت مستقل، به این معنا که در اکثر مطالعات روش‌شناختی آغازین، کنکاش در روش‌های پژوهش، تنها یکی از اهدافی بود که در کنار اهدافی همچون شناسایی روندهای موضوعی، در دستور کار پژوهشگران قرار می‌گرفت و به این مقوله در اصل بعنوان یک مقوله جدا و مستقل نگریسته نمی‌شد. عدم توجه به بررسی روندهای گذشته، با هدف برنامه‌ریزی برای آینده نیز مبحث دیگری است که به یکی دیگر از شکاف‌های موجود در خصوص مطالعات روندپژوهشی و روش‌پژوهشی اشاره دارد (برای اطلاعات بیش تر رجوع کنید به آتکینز، ۱۹۹۸). به نظر می‌رسد که این دو ویژگی، برای نخستین بار، در دهه ۱۹۹۰، به دنبال گسترش دامنه برگزاری نشست‌ها و همایش‌های تخصصی با محوریت بررسی چالش‌های روش‌شناختی علم اطلاعات و دانش‌شناسی، امکان تحقق یافت. از جمله محورهای اصلی نخستین نشست ملی با موضوع پژوهش در رشته در سال ۱۹۹۶، که در دانشگاه ایالتی فلوریدا برگزار شد، ضرورت کنکاش در چشم‌اندازهای میان رشته‌ای و رویکردهای نوین روش‌شناختی بود (پاول، ۱۹۹۹). از دیگر مظاهر تلاش‌های نظام‌مند در زمینه روش‌های پژوهش، می‌توان به تلاش‌های انجمن آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی<sup>۱</sup> در قالب فراخوان مسابقات مقاله‌نویسی در حوزه پژوهش اشاره کرد. این انجمن، از سال ۱۹۹۷، میزبان مقالات ارسالی نویسندگان مختلف در زمینه معرفی روش‌های پژوهش جدید بوده و از ارائه‌دهندگان بهترین روش‌ها و مقالات با اهداء جایزه تقدیر به عمل آورده است.<sup>۲</sup>

با این حال، آنچه که زمینه اصلی بسط روش‌پژوهی‌ها در سطح ملی و بین‌الملل را موجب گشت، حمایت‌های «بخش نظریه و پژوهش کتابخانه‌ای ایفلا»<sup>۳</sup> از اینگونه مطالعات در نقاط مختلف دنیا بوده است. این مرکز، از سال ۱۹۹۳ (یعنی همزمان با انتشار اولین مقاله با موضوع مطالعه روندهای ملی در زمینه پژوهش‌های علم اطلاعات و دانش‌شناسی در سطح بین‌الملل از سوی ژاولین و واکاری، ۱۹۹۰)، با تأسی از طرح طبقه‌بندی روش‌شناختی ژاولین و واکاری، گزارشات مختلفی را در قالب مطالعات روندپژوهی، در نشست‌های خود در نقاط مختلف دنیا ارائه کرد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کانو (۱۹۹۳: اسپانیا)؛ یونتار (۱۹۹۵: ترکیه)؛ چنگ (۱۹۹۶: چین)؛ لیزلوارد (۱۹۹۷: انگلستان) و یونتار و یالواک (۲۰۰۰: ترکیه) اشاره کرد. هر چند که واکاری، خود به وجود کاستی‌های متعدد در طرح رده‌بندی روش‌شناختی خود اذعان دارد (رجوع کنید به روچستر و واکاری، ۲۰۰۴)، اما واقعیت این است که تبعیت پژوهشگران از این طرح رده‌بندی، امکان مقایسه نتایج مطالعات مختلف در نقاط مختلف جهان را فراهم آورده است و این دقیقاً همان موضوعی است که در مطالعات روش‌پژوهش در داخل کشور (آنطور که در ادامه خواهیم دید) کمتر بدان توجه شده است.

## ۱. نگاهی به مطالعات خارج از کشور

<sup>۱</sup> Association for Library and Information Science Education (ALISE)

<sup>۲</sup> برای کسب اطلاعات بیش تر در این زمینه رجوع کنید به آدرس <http://www.alise.org/awards-grants#Research>

<sup>۳</sup> IFLA Section of Library Theory and Research

جدول زیر صرفاً مطالعاتی است که روش‌شناسی مطالعات علم اطلاعات و دانش‌شناسی (و نه سایر رشته‌ها) بررسی کرده‌اند. قدیمی‌ترین بررسی مربوط به سال ۱۹۲۵ و جدیدترین آنها نیز مربوط به سال ۲۰۱۰ است. این دوره ۸۵ ساله، همانگونه که در ادامه خواهیم دید، به روش تحلیل محتوا، به غیر از شش مورد، در مورد مقالات مجلات تخصصی علم اطلاعات و دانش‌شناسی صورت پذیرفته است. انجام مطالعات جامع روش‌شناختی در سطح ملی و بین‌المللی؛ امکان مقایسه نتایج پژوهش‌های مختلف؛ تلاش پژوهشگران برای ارائه طرح‌های طبقه‌بندی روش‌شناختی؛ عدم نمونه‌گیری برای جامعیت بخشیدن به دامنه بررسی‌ها؛ و نگاه به آینده پژوهش در رشته با بهره‌گیری از تجارب مطالعاتی گذشته، از جمله مهم‌ترین ویژگی‌هایی است که می‌توان برای این پیشینه شناسایی شده بر شمرد. به منظور پرهیز از درازگویی، تنها به برخی نکات کلیدی مربوط به پیشینه انگلیسی اشاره می‌شود.

جدول ۲: نمایی کلی از وضعیت مطالعات روش پژوهشی در خارج از کشور

سال انتشار	نویسنده (گان)	عنوان اثر	بازه زمانی	منبع داده‌ها	یافته‌های کلیدی
۱۹۴۷	Schlacter /Thomison	Library Science Dissertations 1925-1972: an annotated bibliography of doctoral studies	۱۹۲۵-۱۹۷۲	پایان نامه	حاکمیت روش‌های پیمایشی و تاریخی
۱۹۶۷	Shaughnessy	Research in the 70's: problems and Prospects	۱۹۶۱-۱۹۷۰	پایان نامه	استفاده از روش‌های آماری؛ تداوم حاکمیت روش‌های پیمایشی و تاریخی
۱۹۷۶	Van de Water et al	Research in information science: an assessment	۱۹۶۹-۱۹۷۴	مقاله	شناسایی تغییرات روش‌شناختی در مقایسه با سال‌های گذشته
۱۹۸۱	Grotzinger	Methodology of Library Science Inquiry-Past and Resent	۱۹۷۷-۱۹۷۸	پایان نامه	حاکمیت روش‌های پیمایشی و تاریخی
۱۹۸۱	Peritz	The methods of library science research: some results from a bibliometric survey	۱۹۵۰-۱۹۷۵	مقاله	افزایش ۳۵ درصدی تعداد مقالات پژوهشی
۱۹۸۲	Schlacter, /Thomison	Library Science Dissertations 1973-1981	۱۹۷۳-۱۹۸۱	پایان نامه	ادامه حاکمیت روش‌های پیمایشی و تاریخی
۱۹۸۳	Nour	Research in librarianship: an analysis of research articles in core library journals of 1980	۱۹۸۰	مقاله	افزایش تعداد پیمایش‌ها در زمینه خدمات کتابخانه‌ای، کاهش مطالعات تاریخی
۱۹۸۴	Eaton/ Burgin	An analysis of research articles published in the core library and information science journals of 1983	۱۹۸۳	مقاله	استفاده از دسته‌بندی روش‌شناختی؛ افزایش قابل توجه پیمایش؛ کاهش چندپله‌ای مطالعات کتابسنجی و تاریخی
۱۹۸۵	Harris	The dialectic of defeat: antimony in research in library and information science	---	مقاله	لزوم بازنگری در مبانی معرفت‌شناختی علم اطلاعات و دانش‌شناسی
۱۹۸۶	Grover/Glazier	A conceptual framework for theory building in library and information science	---	مقاله	تأکید بر بکارگیری روش‌های کیفی؛ معرفی تاکسونومی نظریه
۱۹۸۷	Thompson /Baker	Library and Information Science Dissertations: Trends in Subject Selection and Research Methodology	۱۹۷۸-۱۹۸۵	پایان نامه	تغییر روند استیلای مطالعات تاریخی و جایگزین شدن آن با مطالعات تجربی
۱۹۸۷	Feehan	Library and information science research: an analysis of the 1984 journal literature	۱۹۸۴	مقاله	بکارگیری روش‌های تاریخی و مشاهده در مقالات پژوهشی

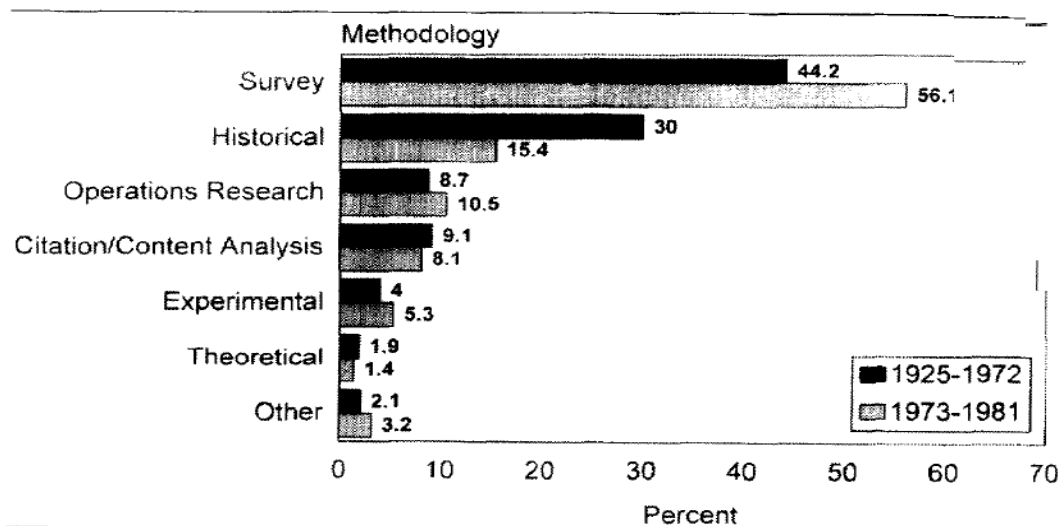
استفاده از روش های آمار توصیفی در بین پژوهشگران کتابخانه های دانشگاهی و آمار تحلیلی در بین پژوهشگران کتابخانه های آموزشگاهی	مقاله	۱۹۸۵	Statistical methods used by authors of library and information science journal articles	Enger et al	۱۹۸۹
معرفی طرح طبقه بندی روش شناختی بدون احتساب بازه زمانی	مقاله	---	Content analysis of research articles in library and information science	Jarvelin /Vakkari	۱۹۹۰
کمی بودن ماهیت پژوهش ها، فقدان چارچوب نظری	مقاله	۱۹۷۵	An analysis of library and information science research	Kumpulainen	۱۹۹۱
صدرنشینی روش پیمایشی، قلیل بودن تعداد پژوهش های کیفی	مقاله	۱۹۷۵	Library and information science research in 1975: content analysis of the journal articles	Grover et al	۱۹۹۱
صدرنشینی پیمایش ها؛ سادگی فنون تحلیل در نزد پژوهشگران علوم پزشکی	مقاله	۱۹۹۰-۱۹۶۶	Research in health sciences library and information science: a quantitative analysis	Dimitroff	۱۹۹۲
کاهش چشمگیر علاقه مندی پژوهشگران به مباحث روش شناسی پژوهش؛ صدرنشینی بودن روش پیمایش در بین دیگر روش ها؛ کاهش چشمگیر مطالعات تاریخی؛ قلیل بودن تعداد مطالعات کیفی	مقاله	۱۹۸۵-۱۹۶۵	The evolution of library and information science 1965- 1985: a content analysis of journal articles	Jarvelin /Vakkari	۱۹۹۳
تغییر روند روش شناختی از روش های ساده به پیچیده؛ صدرنشینی روش پیمایشی در تمام دوره مورد مطالعه	پایان نامه	۱۹۸۹-۱۹۷۵	Since Shaughnessy: research methods in library and information science dissertations, 1975-1989	Blake	۱۹۹۴
صدرنشینی روش پیمایشی و تاریخی؛ اقبال بسیار اندک پژوهشگران استرالیایی به مطالعه در حیطه ذخیره و بازیابی اطلاعات	مقاله	۱۹۹۴-۱۹۸۵	Library and information science research in Australia 1985-1994: a content analysis of research articles in the Australian Library Journal and Australian Academic and Research Libraries	Rochester	۱۹۹۵
پیشی گرفتن روش های تاریخی از روش پیمایشی؛ عدم اقبال پژوهشگران چینی به روش های کاربردی	مقاله	۱۹۹۴-۱۹۷۹	A bibliometric study of library and information science research in China	Cheng	۱۹۹۶
پیشی گرفتن روش های تجربی از سایر روش ها، اقبال اندک پژوهشگران به روش های ریاضی	مقاله	۱۹۹۴-۱۹۷۷	Bibliometric overview of Library and Information Science Research in Spain	Cano	۱۹۹۶
صدرنشینی روش پیمایشی در بین پژوهشگران انگلستان و عدم اقبال به پژوهش های کیفی	مقاله	۱۹۹۵-۱۹۶۵	The nature of UK research literature: some thoughts arising from a bibliometric study	Layzell Ward	۱۹۹۷
صدرنشینی مطالعات مروری	مقاله	۱۹۹۴-۱۹۵۲	Problems of library and information science research in Turkey: a content analysis of journal articles 1952-1994	Yontar &Yalvaç	۲۰۰۰
صدرنشینی پیمایش، تحلیل محتوا و مطالعات موردی. گرایش پژوهشگران به سمت روش های ترکیبی در نیمی از موارد	مقاله	۲۰۰۳	Leadership competencies and the importance of research methods and statistical analysis in decision making and research and publication: a study of citation patterns	Williams & Winston	۲۰۰۳
صدرنشینی مطالعات پیمایشی؛ افزایش مطالعات کیفی به استثناء روش های	مقاله	۲۰۰۵	Empirical research methods reported in high-profile LIS journal literature	Hider & Pymm	۲۰۰۸

تاریخی؛ و بهره‌گیری پژوهشگران از روش‌های کیفی.					
روند رو به رشد رویکردهای کیفی؛ کاهش راهبردهای نظری و روش شناختی	مقاله	۲۰۰۸؛۱۹۹۶	Trends and approaches in information behaviour research	Vakkari	۲۰۰۸
اقبال پژوهشگران چینی به رویکردهای کیفی در مقایسه با پژوهشگران خارجی	مقاله	۲۰۱۰-۲۰۰۱	An informetric comparison on LIS methodology between Chinese and foreign articles	Zhang et al.	۲۰۱۲
افول حاکمیت روش‌های پیمایشی و تاریخی؛ افزایش تعداد و تنوع روش‌های پژوهشگران	مقاله	۲۰۱۰-۲۰۰۱	Research methods in library and information science: A content analysis	Chu	۲۰۱۵

شوگنسی در بررسی خود دریافت که به لحاظ روش شناختی، روند اتکاء پژوهشگران بر روش‌های پیمایشی و تاریخی، روند ثابتی را پشت سر گذاشته است. این یافته‌ها در مطالعه گروتزینگر<sup>۱</sup> (۱۹۸۱) تأیید شد. با این حال، نتایج مطالعات شلاستر و تامیسون (۱۹۸۲، ۱۹۴۷) از کاهش روند استفاده از روش‌های تاریخی حکایت داشت.

ایتون و برگین<sup>۲</sup> (۱۹۸۴)، با مقایسه نتایج خود با نتایج مطالعات پریتز (۱۹۸۱) و نور (۱۹۸۳) متوجه افزایش چند پله‌ای مطالعات پیمایشی، و کاهش چند پله‌ای مطالعات تحلیلی/نظری و تاریخی در سال ۱۹۸۳ شدند.

نمودار ۱: جمع‌بندی نتایج مطالعات شلاستر و تامیسون در بازه ۱۹۲۵ تا ۱۹۸۱ (منبع: پاول، ۱۹۹۹)



تأکید بر روش مشاهده ساختاریافته بعنوان روشی ایده‌آل برای گردآوری اطلاعات در مطالعات مربوط به رفتار و نیازهای اطلاعاتی کاربران، و همینطور تکوین تاکسونومی با هدف مفهوم‌سازی فرایند پژوهش، از

<sup>1</sup>. Grotzinger

<sup>2</sup>. Eaton & Burgin

مهم‌ترین رهیافت‌های پژوهش گروور و گلایزر<sup>۱</sup> (۱۹۸۶) محسوب می‌شود. فیهان<sup>۲</sup> (۱۹۸۷) در بخش نتایج پژوهش خود، بر لزوم توجه هر چه بیشتر به پژوهش‌های نظری در علم اطلاعات و دانش‌شناسی تأکید ورزیده است.

اما نقطه عطف مطالعات روش‌شناختی توسط ژاولین و واکاری (۱۹۹۰، ۱۹۹۳) با مبنا قراردادن مجلات هسته علم اطلاعات و دانش‌شناسی در قالب دو مقاله مجزا رقم خورد. آن دو در قالب یک طرح طبقه‌بندی روش‌شناختی، پژوهش‌ها را دارای دو راهبرد تشخیص دادند: راهبرد تجربی<sup>۳</sup> و راهبرد پژوهشی مفهومی<sup>۴</sup> که هر یک از زیرمجموعه‌های خاص خود تشکیل یافته است (جدول ۱). از ویژگی‌های بارز مطالعه ژاولین و واکاری، که آن را از مطالعات پیشین متمایز می‌سازد، تحلیل محتوای مقالات در مجلات هسته بین‌المللی است و پیش فرض آن دو نیز بر این بوده که مقالات، مهم‌ترین منبع برای انتشار جدیدترین یافته‌ها هستند (ژاولین و واکاری، ۱۹۹۳).

کومپولاین<sup>۵</sup> (۱۹۹۱) ۶۳۲ مقاله منتشرشده در ۳۰ مجله علم اطلاعات و دانش‌شناسی مربوط به سال ۱۹۷۵ را از جنبه روش‌شناختی مورد بررسی قرار داد. نتایج بررسی وی، از صدرنشینی روش پیمایشی در دیگر انواع روش‌های پژوهش حکایت داشت و اینکه توجه پژوهشگران به روش‌های کیفی، در مقالات سال ۱۹۷۵، بسیار ناچیز بوده است.

جدول ۱: طرح رده‌بندی روش‌شناختی ژاولین و واکاری (۱۹۹۰)

Major Classes	Subclasses
10 Empirical research strategy	11 Historical method 12 Survey method 13 Qualitative method 14 Evaluation method 15 Case or action research method 16 Content or protocol analysis 17 Citation analysis 18 Other bibliometric method 21 Secondary analysis 22 Experiment 29 Other empirical method
30 Conceptual research strategy	31 Verbal argumentation, criticism 32 Concept analysis
40 Mathematical or logical method	
50 System/software analysis/design	
60 Literature review	
70 Discussion paper	
80 Bibliographic method	
90 Other method	
00 Not applicable, no method	

1. Grover & Glazier

2. Feehan

3. Empirical Research Methodology

4. (Conceptual Research Methodology) به روش‌هایی اشاره دارد که در آنها شخص پژوهشگر بجای استفاده از نیروی دستان، از قوای ذهن خود بهره می‌گیرد و سعی می‌کند به مفاهیم و نظریه‌ها بپردازد تا دست یازیدن به طرح‌های عملیاتی.

5. Kumpulainen



گروور و همکاران<sup>۱</sup> (۱۹۹۱) برای نخستین بار در تاریخ مطالعات روش، در کنار تحلیل محتوا از روش تحلیل استنادی در مطالعه خود بهره گرفتند و به این نتیجه رسیدند که بخش عمده‌ای از مقالات انتشار یافته، ماهیت کمی داشته و از فقدان چارچوب مفهومی<sup>۲</sup> و رویکرد پارادایمی<sup>۳</sup> رنج می‌برند. مطالعه دیمیتروف<sup>۴</sup> (۱۹۹۲) با عنوان «پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی پزشکی»، تنها مطالعه‌ای است که در آن وضعیت روش‌شناختی پژوهش‌های کتابداری پزشکی دست‌مایه کار قرار گرفته است. بلیک<sup>۵</sup> (۱۹۹۴) ضمن شناسایی و تفکیک پایان‌نامه‌های علم کتابخانه و علم اطلاعات<sup>۶</sup> در یک بازه زمانی پانزده ساله به این نتیجه رسید که ماهیت روش‌های پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی به سمت پیچیدگی پیش می‌رود ولی این پیچیدگی لزوماً با محتوا و مسئله پژوهش منطبق نیست و لذا نمی‌تواند تأثیر چندانی در بهبود وضعیت رشته داشته باشد.

نیمه دوم دهه ۹۰ با چند پژوهش ملی شاخص در حوزه مطالعات روش همراه بود که از آن جمله می‌توان به روچستر (۱۹۹۵، استرالیا)، چنگ<sup>۷</sup> (۱۹۹۶، چین)، کانو<sup>۸</sup> (۱۹۹۶، اسپانیا)، و لیزل و ارد<sup>۹</sup> (۱۹۹۷) اشاره کرد که فصل مشترک تمامی آنها، تأسیس‌جستن از طرح طبقه‌بندی روش‌شناختی ژاولین و واکاری است. چنگ در مطالعه خود دریافت که عمده پژوهش‌های کشور چین (۶۱ درصد فراوانی) به روش تاریخی به انجام رسیده است و از این حیث، شاهد هستیم که این بار برخلاف پژوهش‌های پیشین در دیگر نقاط جهان، روش تاریخی از روش پیمایش با اختلاف قابل توجهی، پیشی گرفته است. این در حالی است که بر اساس یافته‌های کانو، عمده توجه پژوهشگران اسپانیایی، معطوف به بازیابی اطلاعات و ارتباطات علمی است و در پژوهش‌های خود نیز عمدتاً از روش‌های تجربی (با ۳۳ درصد فراوانی) و روش‌های توصیفی-استدلالی (با ۲۰ درصد فراوانی) بهره می‌برند.

مطالعه یونتار و یالواک<sup>۱۰</sup> (۲۰۰۰) بر روی مقالات منتشر شده در مجله *Türk Kütüphaneciliği* ( : [کتابداری ترک] در بازه زمانی ۱۹۵۲ تا ۱۹۹۴ نتایج قابل تأملی به همراه داشت. یافته‌های آن دو نشان داد که مطالعات مروری در صدر، و پیمایش‌ها و مطالعات تاریخی در جایگاه دوم و سوم قرار داشتند. در هیچ یک از

1. Grover et al

3. conceptual framework

3. paradigmatic perspective

4. Dimitroff

5. Blake

6. Library science/Information science dissertations

7. Cheng

8. Cano

9. Layzell Ward

10. Yontar & Yalvaç

مطالعات روش‌شناختی قبلی در دیگر نقاط جهان، به صدرنشینی مطالعات مروری اشاره‌ای نشده بود. در جمع‌بندی مطالعات صورت‌گرفته در دهه ۲۰۰۰ میلادی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: صدرنشینی مطالعات پیمایشی، افزایش قابل‌توجه مطالعات کیفی به استثناء روش‌های تاریخی، روند رو به رشد بهره‌گیری پژوهشگران علم‌اطلاعات و دانش‌شناسی از روش‌های کیفی (هیدر و پیم<sup>۱</sup>، ۲۰۰۸)؛ افزایش تنوع موضوعات پژوهشی، تمرکز فزاینده بر رویکردهای تجربی بجای مطالعات نظری و روش‌شناختی، افزایش مطالعات کیفی، و وام‌گیری فزاینده از روش‌های دیگر حوزه‌های مطالعاتی (واکاری، ۲۰۰۸).

وجه مشخصه نتایج مطالعات صورت‌گرفته در دهه دوم قرن بیست و یکم در حوزه روش، افول حاکمیت رویکردهای کمی، و در عین حال، افزایش تنوع روش‌شناختی در بین پژوهشگران علم‌اطلاعات و دانش‌شناسی است و این موضوعی است که در یافته‌های ژانگ و دیگران<sup>۲</sup> (۲۰۱۲) و چو<sup>۳</sup> (۲۰۱۵) به آنها صحنه گذاشته شده است.

## ۲. مروری بر مطالعات داخل کشور

قدیمی‌ترین پژوهش درباره روش به سال ۱۳۷۱ بر می‌گردد. مرور پیشینه‌های داخلی، از محدودیت این پژوهش‌ها به لحاظ تعداد و دایره شمول حکایت دارد. تمامی پژوهش‌های داخلی، به پایان‌نامه‌ها پرداخته‌اند. از این رو اطلاعات کافی از روش‌شناسی مقالات علم‌اطلاعات و دانش‌شناسی ایران در دست نداریم. البته لازم به ذکر است که در این بررسی اسنادی، مطالعاتی مورد بررسی قرار گرفته که در آنها صرفاً به حوزه علم‌اطلاعات و دانش‌شناسی پرداخته شده باشد. لذا مطالعات روش‌شناختی صورت‌گرفته از سوی پژوهشگران علم‌اطلاعات در دیگر رشته‌ها و حوزه‌های مطالعاتی مورد نظر نیستند.

حاکمیت روش‌های پیمایشی و استفاده از روش تحلیل محتوا فصل مشترک مطالعات داخلی و خارجی است؛ با این تفاوت که در مطالعات داخلی، امکان مقایسه نتایج پژوهش‌ها و روند طولی پژوهش‌ها وجود ندارد. از دیگر تفاوت‌های مطالعات داخل با خارج از کشور، فقدان یک مطالعه جامع در سطح ملی، به مانند مطالعاتی است که در چین، اسپانیا یا انگلستان انجام شده است. واقعیت این است که عدم اطلاع دقیق و جامع از وضعیت روش‌شناختی مطالعات علم‌اطلاعات و دانش‌شناسی در ایران، تصمیم‌گیری کلان را برای مدیران و سایر دست‌اندرکاران امر دشوار می‌سازد.

وضعیت مطالعات روش‌پژوهش داخل کشور را می‌توان در چند مورد خلاصه کرد: (۱) عدم توجه پژوهشگران داخلی به لزوم دسته‌بندی رویکردهای پژوهش؛ (۲) عدم توجه پژوهشگران به میزان مطالعات چندروشی و ترکیبی؛ و (۳) آشفتگی واژگانی در شیوه انعکاس وضعیت روش‌شناختی مطالعات داخلی علم‌اطلاعات و دانش‌شناسی.

1. Hider & Pym

2. Zhang et al.

3. Chu

همانگونه که در سطور قبل هم اشاره شد، روش‌های پژوهش، در سطحی بالاتر، برگرفته از نوع نگاه، یا به تعبیری، نوع رویکرد پژوهشگر به موضوع است و این انتظار از مطالعات بررسی روش‌های پژوهش در داخل کشور می‌رود که مطالعات در دست بررسی را در وهله اول بر حسب نوع پارادایم‌های پژوهشی (اعم از کیفی، کمی و ترکیبی) مورد دسته‌بندی قرار دهند که این موضوع چندان چشمگیر نبوده است. از سویی دیگر، آنچه که خلع آن به شدت در اندک مطالعات روش‌شناختی داخل کشور احساس می‌شود، عدم انعکاس فراوانی مطالعات چندروشی و ترکیبی در علم اطلاعات و دانش‌شناسی، به ویژه در مطالعات اخیر، است. همانگونه که از جدول و مطالب سطور بعد برمی‌آید، به درستی مشخص نیست که در حال حاضر چه تعداد از پژوهش‌های داخل کشور به شیوه ترکیبی یا چندروشی صورت می‌پذیرد که البته به نظر می‌رسد بخش زیادی از این موضوع به نارسایی و ناکارآمدی قسمت روش‌شناسی مطالعات علم اطلاعات و دانش‌شناسی و نوع بیان پژوهشگران در این بخش بازمی‌گردد.

بررسی وضعیت روش‌شناختی مطالعات علم اطلاعات و دانش‌شناسی در ایران حکایت از آن دارد که پژوهشگران ایرانی در استفاده از واژگان و اصطلاحات برای تبیین روش‌شناسی پژوهش خود، از اسلوب و استاندارد خاصی پیروی نمی‌کنند. این چنددستگی واژگان، در مطالعات داخل به مراتب، بیش‌تر از خارج از کشور است. برای مثال، سیدین و باب‌الحوائجی (۱۳۸۸) در مطالعه خود برای اشاره به فراوانی مطالعات پیمایشی در ایران، بین مطالعات صرف پیمایشی، و مطالعات پیمایشی توصیفی، تحلیلی، مقایسه‌ای و ارزشیابی تمایز قائل شده‌اند بی‌آنکه اندک توضیحی در خصوص تفاوت این روش‌ها ارائه دهند. نکته تناقض آمیز بعدی آن است که، در پژوهش آذرانفر (۱۳۸۵) که به لحاظ بازه زمانی و مدارک مورد بررسی همپوشانی زیادی با پژوهش سیدین و باب‌الحوائجی دارد، به یازده مورد استفاده پژوهشگران از روش‌های تجربی و نیمه تجربی اشاره شده در حالی که در دسته‌بندی سیدین و باب‌الحوائجی حتی به یک مورد از آنها اشاره نشده است.

جدول ۳: نمایی کلی از وضعیت مطالعات روش‌پژوهشی در داخل کشور

سال انتشار	نویسنده (گان)	عنوان اثر	بازه زمانی	منبع داده ها	یافته های کلیدی
۱۳۷۱	اکرمی	ارزیابی پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی از نظر کاربرد روشهای تحقیق در آنها	۱۳۷۰-۱۳۵۵	پایان نامه	حاکمیت روش های توصیفی، فقدان معیارهای تحقیق علمی در اکثر پایان نامه های مورد بررسی
۱۳۸۱	حری و محسن زاده	روند بکارگیری روشهای پژوهش در پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه تهران	۱۳۷۸-۱۳۴۸	پایان نامه	شناسایی نه روش پژوهش؛ حاکمیت مطالعات کتابخانه ای در بین دیگر روش های پیمایش
۱۳۸۵	آذرانفر	تحلیل محتوای پایان نامه های رشته ی علوم کتابداری و اطلاع رسانی سال های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲ موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران	۱۳۸۲-۱۳۷۳	پایان نامه	حاکمیت روش های پیمایشی، عدم تنوع در روش های پژوهش
۱۳۸۶	حسین پناه	بررسی گرایش موضوعی و روش پژوهش پایان نامه	۱۳۸۵-۱۳۷۹	پایان نامه	حاکمیت روش پیمایش با ۷۰

درصد فراوانی			های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه های دولتی شهر تهران		
حاکمیت روش پیمایش؛ فقدان نوع روش شناختی	پایان نامه	۱۳۷۱-۱۳۸۴	روند بکارگیری روش های پژوهش در پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال	پاکدامن	۱۳۸۸
حاکمیت روش های پژوهش	پایان نامه	۱۳۷۲-۱۳۸۶	تحلیل محتوای پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی	سیدین و باب الحوائج	۱۳۸۸
حاکمیت روش پیمایش؛ تفاوت استفاده از روش های پیمایش در بین دانشگاه های مورد مطالعه	پایان نامه	۱۳۷۸-۱۳۹۰	بررسی فرآیند زیست روش های پژوهش در پایان نامه های کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش شناسی در دانشگاه های شهید چمران، تهران، شیراز و فردوسی	حسینی	۱۳۹۱
حاکمیت پایدار روش پیمایش، عدم اقبال پژوهشگران به روش های تجربی و طراحی سیستم	پایان نامه	۱۳۸۴-۱۳۸۸	تعیین فرایند زیست روش های پژوهش در پایان نامه های علوم کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه های دولتی ایران	شرفی، علیپور، حافظی	۱۳۹۲

همانگونه که از جدول برمی آید، چهار مورد از پژوهش های صورت گرفته در داخل کشور، اختصاصاً به موضوع روش های پژوهش در رشته پرداخته اند و در دیگر موارد، روش پژوهش در کنار سایر موارد مورد بررسی قرار گرفته است. عبارت «فرایند زیست» که در عنوان دو پژوهش حسینی (۱۳۹۱) و شرفی، علیپور و حافظی (۱۳۹۲) از آن بهره گرفته شده، ناظر به روند تکامل روش های پژوهش در رشته می باشد که به نوعی تداعی کننده ماهیت تکامل و تغییرپذیر روش های پژوهش در طول زمان است.

### ۳. جمع بندی و نتیجه گیری

بررسی پیشینه مطالعات روش پژوهی در علم اطلاعات و دانش شناسی در خارج از کشور، دو دوره کاملاً متفاوت را در مقابل چشم خواننده به تصویر می کشد: قبل از ۱۹۹۰ و بعد از ۱۹۹۰. روش پژوهی های صورت گرفته در دوره اول، عمدتاً، محدود، غیرنظام مند و غیرطولی بودند؛ در حالی که ژاولین و واکاری با انتشار مقاله خود در سال ۱۹۹۰، علاوه بر گسترده کردن دامنه داده های مورد بررسی، امکان مقایسه نتایج پژوهش های مختلف را در طول زمان از طریق معرفی یک طرح رده بندی روش شناختی فراهم آوردند که همانطور که پیش از این اشاره شد، بارها در مطالعات بعدی مورد استفاده و بهره برداری قرار گرفت. طرح طبقه بندی روش های پژوهش، به سه شیوه قابل تهیه است: بر اساس روش های بکار رفته در داخل مطالعه؛ بر اساس روح حاکم بر رشته علم اطلاعات و دانش شناسی؛ آمیزه ای از روش اول و دوم. صرف نظر از شیوه تهیه طرح هایی از این دست، آنچه بیش از همه ضرورت آن احساس می شود، وجود الگویی روش شناختی مبتنی بر مفاهیم و واژگانی یکدست است که بعنوان مقیاسی واحد برای تعیین فراوانی روش های پژوهش در مطالعات مختلف، ملاک عمل پژوهشگران قرار گیرد. ضرورت وجود چنین ابزاری در مطالعات داخل کشور، بیش از پیش احساس می شود. عمده مشکل روش پژوهشی های داخل کشور، صرف نظر از تعداد و

دامنه عملیاتی محدود آنها، عدم امکان مقایسه نتایج به دلیل عدم بهره‌گیری پژوهشگران ایرانی از یک طرح طبقه‌بندی روش‌شناختی نظام‌مند است. اما فصل مشترک مطالعات داخل و خارج از کشور، یکی استفاده از روش تحلیل محتوا و دیگری، حاکمیت بلامنازع روش‌های کمی (به ویژه پیمایش‌ها) بر ساختار پژوهش‌های علم اطلاعات و دانش‌شناسی است که حتی رواج روزافزون استفاده از روش‌های کیفی نتوانسته بر سیطره آن سایه بیافکند. در ادامه، به برخی از نکات کلیدی بررسی حاضر به شکلی فهرست‌وار اشاره می‌شود:

- مرور پیشینه مطالعات مربوط به روش‌شناسی پژوهش در نقاط مختلف دنیا حکایت از آن دارد که نوع روش‌های علمی مورد استفاده، بسته به میزان آشنایی پژوهشگران با روش‌شناسی پژوهش، و ماهیت موضوع و مسئله در دست بررسی و از همه مهم‌تر بازه زمانی و منبع استخراج داده‌ها می‌تواند متفاوت باشد. لذا، تجویز یک نسخه روش‌شناختی واحد برای همه زمان‌ها و مکان‌ها، عملاً غیرممکن است.
- نویسندگان سال‌های آغازین، به شدت از روش‌شناسی یکدیگر تأثیر پذیرفته و در تلاش بوده‌اند تا روند تغییرات را از طریق مقایسه نتایج خود با نتایج تحقیقات پیشین به شکلی مستند تبیین نمایند.
- تا قبل از دهه ۱۹۵۰، روش‌شناسی تاریخی در صدر روش‌های علمی مورد استفاده پژوهشگران علم اطلاعات و دانش‌شناسی قرار داشت (واکاری، ۱۹۸۶) اما از این دهه به بعد، رفته‌رفته این قبیل مطالعات، اهمیت سابق خود را از دست داد (رجوع کنید به پریتز، ۱۹۸۱؛ نور، ۱۹۸۵).
- سهم روش‌های کتابسنجی در دهه‌های ۶۰، ۷۰ و ۸۰ بسیار ناچیز بود. یافته‌های پریتز (۱۹۸۱) و فیهان (۱۹۸۷)، نشان از آن دارد که سهم اینگونه مطالعات در بین دیگر انواع روش‌های علمی در سال‌های ۱۹۶۵ تا ۱۹۸۴، در مجموع، از ۸ درصد کمتر بوده است.
- پژوهش ژاولین و واکاری (۱۹۹۰)، بواسطه دسته‌بندی روش‌شناختی ارائه‌شده در آن، یک اثر کلاسیک در تاریخ پژوهش‌های مربوط به روش‌شناسی پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی محسوب می‌شود. این دسته‌بندی، بارها از سوی پژوهشگران مختلف مورد ارجاع قرار گرفته است (رجوع کنید به روچستر، ۱۹۹۵؛ کانو، ۱۹۹۶؛ لیزل وارد، ۱۹۹۷؛ یونتار و یالواک (۲۰۰۰)؛ هیدر و پیم (۲۰۰۸)).
- از جمله نکات حائز اهمیت در نتایج حاصل از مطالعات مربوط به روش‌شناسی پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی، فقدان روش‌های کیفی در بین دیگر انواع روش‌های پژوهش است که می‌تواند به نوعی گواه حاکمیت روح کمی‌گرایی بر فضای پژوهش علم اطلاعات و دانش‌شناسی، به ویژه در خلال قرن بیستم، باشد.
- در برخی از مطالعات روش‌پژوهی، بجای واژه روش از راهبرد پژوهش (استراتژی) که واژه عامتری است استفاده شده و این موضوع موجب شده تا در دسته‌بندی‌ها، تفاوتی میان نوع پژوهش و روش گردآوری اطلاعات ایجاد نشود (برای مثال رجوع کنید به دیمیتروف، ۱۹۹۲).
- بخش عمده‌ای از مطالعات روش، بر روی کلیت رشته صورت گرفته و از این حیث، کمتر پژوهشی را می‌توان سراغ گرفت وضعیت روش‌شناختی مطالعات کتابداری پزشکی را دستمایه کار قرار داده باشد. البته مطالعه دیمیتروف (۱۹۹۲) در این مورد استثناء است.

- پژوهش‌های مربوط به روش‌شناسی پژوهش، گرچه اول بار با مطالعه‌ای بر روی پایان‌نامه‌ها آغاز گردیده، اما شاهد هستیم که تعداد مطالعات روش‌شناختی بر روی پایان‌نامه‌های علم اطلاعات و دانش‌شناسی در خارج از کشور از دهه ۱۹۸۰ به بعد افت چشمگیری داشته است.
- از جمله مشکلات و معضلات مربوط به مطالعات روش‌شناختی، فقدان تعاریف واحد و یکدست برای ارجاع به روش‌شناسی‌ها است که گاهی اوقات از یک لفظ واحد معانی متعددی استنباط می‌شود. حتی دسته‌بندی روش‌شناختی ژاولین و واکاری نیز از برخی جهات، به ویژه عدم تناسب آن با کشورهای شرقی، محل اشکال است (روچستر و واکاری، ۲۰۰۴). به نظر می‌رسد آنچه انجام مطالعات روش‌شناختی در علم اطلاعات را با چالش مواجه ساخته، فقدان یک گونه‌شناسی جامع و مانع از روش‌ها است که پژوهشگران امکان دهد تا یافته‌های روش‌شناختی خود را به منظور سهولت درک خواننده، در یک چارچوب و ساختار آماده قاب‌بندی نمایند. میان دسته‌بندی روش‌شناختی مطالعات ایران و خارج از کشور، مغایرت‌های قابل توجهی به چشم می‌خورد در این بین برخی‌ها به مانند چنگ (۱۹۹۶) تلاش کردند که طبقه‌بندی روش‌های پژوهش را بر اساس روح حاکم بر وضعیت روش‌شناختی کشور خود ارائه نمایند. گام نخست در مطالعات تحلیل روند روش‌های پژوهش، برخورداری از یک دسته‌بندی واحد است که از طریق آن امکان مقایسه نتایج مطالعات مختلف فراهم گردد. آشفتگی روش‌شناختی، و چنددستگی معنایی، راه هرگونه تحلیل همه‌جانبه را در این زمینه سد می‌سازد.
- روش تاریخی، به رغم برخورداری از پیشینه مطالعاتی قوی در دنیای غرب، از دهه ۱۹۵۰، به واسطه اقبال پژوهشگران علم اطلاعات و دانش‌شناسی به روش‌های پژوهش جدید، رو به افول نهاد (برای اطلاعات بیش‌تر در این زمینه، رجوع کنید به ژاولین و واکاری، ۱۹۹۳).
- نتایج بررسی‌های روش‌شناختی مطالعات ده سال اخیر علم اطلاعات و دانش‌شناسی حکایت از آن دارد که، با پیشبرد دامنه پژوهش‌ها در سال‌های ابتدایی قرن بیست و یکم، بر تنوع و در عین حال تعداد روش‌های مورد استفاده پژوهشگران این رشته افزوده شده است.
- هر چند که حاکمیت روش‌های پیمایشی، در هر دو دسته از مطالعات داخلی و خارج از کشور در بازه‌های زمانی مختلف نمود قابل توجهی دارد، اما باید به این نکته توجه داشت که در ایران، برخلاف دیگر نقاط جهان، این حاکمیت با تنوع روش‌شناختی همراه نبوده و در نتیجه فاصله قابل توجهی میان روش پیمایش با دیگر انواع روش‌ها وجود دارد.
- تمامی مطالعات روش‌شناسی پژوهش در ایران، برخلاف نمونه‌های خارجی، با محوریت پایان‌نامه‌های علم اطلاعات و دانش‌شناسی صورت پذیرفته و به نظر می‌رسد که پژوهشگران در اینگونه مطالعات از اهمیت بررسی مقالات در بحث تحلیل روند روش‌های پژوهش در رشته غافل بوده‌اند. این موضوع، با توجه به تفاوت‌های روش‌شناختی حاکم بر پایان‌نامه‌ها و مقالات حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، قابل توجیه به نظر نمی‌رسد.
- وجود دسته‌بندی‌ها و تعاریف روش‌شناختی مختلف در مطالعات ایران، امکان هرگونه مقایسه میان نتایج مطالعات صورت گرفته در زمینه بررسی روش‌های پژوهش را از خواننده سلب می‌سازد. پژوهشگران ایرانی، بر خلاف پژوهشگران خارج از کشور، صرفاً بر اساس یافته‌های پژوهش خود اقدام به دسته‌بندی روش‌ها کرده‌اند بی‌آنکه نیم‌نگاهی به دسته‌بندی‌های ارائه شده از سوی افرادی همچون ژاولین و واکاری داشته باشند.
- انتظار می‌رود با توجه به فقدان مطالعات جامع روش‌شناختی در سطح ملی با محوریت روند پژوهشی مطالعات علم اطلاعات و دانش‌شناسی، این مهم از سوی پژوهشگران این حوزه به جد دنبال شود. انتظار دوم این است که

مجلات تخصصی علم اطلاعات و دانش شناسی در داخل کشور، به صورت دوره‌ای و در قالب انتشار ویژه‌نامه، مبحث روش‌شناسی پژوهش را در دستور کار قرار دهند.

## فهرست منابع

- اکرمی، روح انگیز (۱۳۷۱). ارزیابی پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی از نظر کاربرد روشهای تحقیقی در آنها از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۷۰ در سه دانشگاه تهران، شیراز و علوم پزشکی ایران. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران.
- آذرانفر، جوانه (۱۳۸۵). تحلیل محتوای پایان نامه های رشته ی علوم کتابداری و اطلاع رسانی سال های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲ موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران. فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات، ۲۱ (۴)، ۱۹-۳۹.
- پاکدامن، نشانه (۱۳۸۸). روند بکارگیری روش های پژوهش در پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال (۱۳۷۱-۱۳۸۴)، فصلنامه دانش شناسی، ۲ (۴)، ۱-۱۴.
- حری، عباس؛ محسن زاده، افسانه (۱۳۸۱). روند بکارگیری روشهای پژوهش در پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه تهران (۱۳۴۸-۱۳۷۸). مجله روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران. ۱ (۱)، ۵۵-۷۶.
- حسین پناه، علی (۱۳۸۶). بررسی گرایش موضوعی و روش پژوهش پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه های دولتی شهر تهران از سال ۱۳۸۵-۱۳۷۹. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه تهران.
- حسینی، مریم (۱۳۹۱). فرایند زیست روش های پژوهش در پایان نامه های کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه های چمران، تهران، شیراز و فردوسی در بازه زمانی ۱۳۷۸ تا ۱۳۹۰. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه شهید چمران. اهواز.
- دی، ران (۱۳۸۴). کتابداری و اطلاع رسانی، روش و علم پست مدرن. ترجمه محمد خندان. اطلاع شناسی، ۲ (۳ و ۴)، ۲۱-۳۲.
- سیدین، مهرداد؛ باب الحوئیجی، فهیمه (۱۳۸۸). تحلیل محتوای پایان نامه های کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحدهای تهران شمال، علوم و تحقیقات تهران، علوم و تحقیقات اهواز و همدان در سال های ۱۳۷۲ تا ۱۳۸۶. پیام کتابخانه، ۹۵-۱۲۷.
- Atkins, S.E. (1988). Subject trends in library and information science research 1975-1984. *Library Trends*, 36, 633-658.
- Blake, V. L. P. (1994). Since Shaughnessy, research methods in library and information science Dissertations, *Collection Management*, 19 (1,2), 1-42.
- Cano, V. (1996). Bibliometric overview of Library and Information Science Research in Spain, *Journal of the American Society for Information Science*, 50, 675-680.
- Cheng, H. (1996). A bibliometric study of library and information science research in China, retrieved 15 February, 2016, from <http://archive.ifla.org/IV/ifla62/62-huac.htm>.
- Chu, H. (2015). Research methods in library and information science: A content analysis, *Library and Information Science Research*, 37 (1), 36-41.
- Dimitroff, A. (1992). Research in health sciences library and information science: a quantitative analysis, *Bulletin of Medical Library Association*, 80 (4), 340-346.
- Eaton, G. & Burgin, R. (1984). An analysis of research articles published in the core library and information science journals of 1983, , retrieved 15 February, 2016, from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED291378.pdf>.
- Enger, K.B., Quirk, G. & Stewart, J.A. (1989). Statistical methods used by authors of library and information science journal articles, *Library and Information Science Research*, 11 (1), 89.
- Feehan, P.E., Gragg, W.I., Havener, W.M. and Kester, D.D. (1987). Library and information science research: an analysis of the 1984 journal literature”, *Library & Information Science Research*, 9 (3), 173-185.
- Goldhor, Herbert (1972). An Introduction to Scientific Research in Librarianship. Urbana: University of Illinois, Graduate School of Library Science.

- Grotzinger, Laurel (1981). Methodology of Library Science Inquiry-Past and Present. In A Library Science Research Reader and Bibliographic Guide, edited by Charles H. Busha (Littleton, Colo: Libraries Unlimited.
- Grover, R., & Glazier, J. (1985). Implications for application of qualitative methods to library and information science research. *Library and Information Science Research*, 7 (3), 247- 260.
- Grover, R. & Glazier, J. (1986). A conceptual framework for theory building in library and information science, *Library and Information Science Research*, 8 (3), 227-242.
- Grover, R., Glazier, J. & Tsai, M. (1991). An analysis of library and information science research, *Journal of Educational Media and Library Sciences*, 28 (3), 276-298.
- Harris, M. H. (1986). The dialectic of defeat: antimony in research in library and information science, *Library Trends*, 34 (3), 515-531.
- Hider, P. & Pymm, B. (2008). Empirical research methods reported in high-profile LIS journal literature, *Library & Information Science Research*, 30 (108), 114-109.
- Jarvelin, K. & Vakkari, P. (1990). Content analysis of research articles in library and information science, *Library and Information Science Research*, 12 (1), 395-421.
- Jarvelin, K. & Vakkari, P. (1993). The evolution of library and information science 1965-1985: a content analysis of journal articles, *Information Processing & Management*, 29 (1), 129-144.
- Kumpulainen, S. (1991). Library and information science research in 1975: content analysis of the journal articles, *Libri: International Journal of Libraries & Information Services*, 41 (4), 59-76.
- Layzell Ward, P. (1997). The nature of UK research literature: some thoughts arising from a bibliometric study, *Presented in 63<sup>rd</sup> General Conference of IFLA*, Copenhagen, retrieved 15 February, 2016, from <http://archive.ifla.org/IV/ifla63/63layp.htm>.
- Nour, M.M. (1983). Research in librarianship: an analysis of research articles in core library journals of 1980, *Master's thesis*, University of North Carolina, Chapel Hill.
- Peritz, B.C. (1981). The methods of library science research: some results from a bibliometric survey, *Library Research*, 2 (3), 251-268.
- Powell, R. (1999). Recent trends in research: A methodological essay, *Library & Information Science Research*, 21 (1), 291-378.
- Risso, V. G. (2016). Research methods used in library and information science during the 1970-2010, *New Library World*, 117 (1/2), 74 – 93.
- Rochester, M.K & Vakkari, P. (2004). International Library and Information Science Research: A Comparison of National Trends, IFLA Professional reports, retrieved 15 February, 2016, from <http://archive.ifla.org/VII/s24/pub/iflapr-82-e.pdf>
- Rochester, M.K. (1995). Library and information science research in Australia 1985-1994: a content analysis of research articles in the Australian Library Journal and Australian Academic and Research Libraries”, *Australian Academic and Research Libraries*, 26 (3), 163-170.
- Schlacter, G. & Thomison, D. (1974). *Library Science Dissertations 1925-1972* (Littleton, Colo.: Libraries Unlimited.
- Schlachter, G. & Thomison, D. (1982). *Library Science Dissertations: 1973-1981*, Libraries Unlimited, Littleton, CO. Thompson. C.E.; Baker, V.
- Schlacter, Gail A. and Thomison, Dennis (1982). *Library Science Dissertations 1925-1972* (Littleton, Colo.: Libraries Unlimited.
- Shaughnessy, T.W. (1976). Library Research in the 70's: problems and Prospects, *California Librarian*, 37 (3), p. 46.
- Thompson, C.E and Baker, V. (1987). Library and Information Science Dissertations: Trends in Subject Selection and Research Methodology. Presented at the annual conference of the American Library Association, San Francisco, and June 29.
- Vakkari, P. (1986). Roots of library science in historia literaria. *Wolfenbütteler Not&en zur Buchgeschichte*, 11, 72-81.
- Vakkari, P. (2008). Trends and approaches in information behaviour research, *Information Research*, 13 (4), 361,
- Van de Water, N., Neil Surprenant, B.K.L. & Genova, P.A. (1976). Research in information science: an assessment, *Information Processing and Management*, 12 (2), 117-123.
- Williams, J. and Winston, M. (2003). Leadership competencies and the importance of research methods and statistical analysis in decision making and research and publication: a study of citation patterns, *Library and Information Science Research*, 25 (1), 387-402.
- Yontar, A. ( 1995). Main research trends being investigated in Turkey as revealed in graduate theses. In Booklet 7, Division of Education and Research, 61st IFLA Conference, Istanbul, Turkey, August 20-26: 38-47.
- Yontar, A. and Yalvaç, M. (2000). Problems of library and information science research in Turkey: a content analysis of journal articles 1952-1994, *IFLA Journal*, 26 (1), 39-51.



Zhang, L., Tang, J., Liu, Y., Han, S., Pan, Y. & Chen, L. (2012). An informetric comparison on LIS methodology between Chinese and foreign articles. *Journal of Library Science in China*, 38 (2), 21–29.

روزدایند ویرایش نشده